

การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้

HISTORICAL AND CULTURAL LEARNING RESOURCE

MANAGEMENT OF THE SOUTHERN PAGODAS

¹สิทธิโชค ปาณะศรี, ²พระราชสุทธีวิมล, ³พระปลัดโฆสิต โฆสิตโต,
⁴พระมหาสุพจน์ สุมะโธ และ ⁵พระมหาธนัญกรณ์ จันทวนโณ
¹Sitthichok Panasree, ²Phraratvisuttivimon, ³Phrapalad Kosit Kosito,
⁴Phramahasupot Sumedo and ⁵Phramaha Tanankorn Jantawanno

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

¹Chokpana07@gmail.com

Received December 25, 2021; Revised February 12, 2022; Accepted March 20, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม 2) เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ และ 3) เพื่อเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 17 รูป/คน นำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา ผลการศึกษา พบว่า 1) แหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม พระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ ได้แก่ พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช และพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว ล้วนเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวภาคใต้ 2) พัฒนาองค์ความรู้และกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ พระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและสังคมชาวภาคใต้ มีการพัฒนาองค์ความรู้และมีกระบวนการ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

² อาจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

³ อาจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

⁴ อาจารย์ ดร., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

⁵ อาจารย์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

จัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สามารถนำไปสู่การจัดการฐานข้อมูล และองค์ความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ 3) รูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ ควรมีกระบวนการจัดการตามแบบวงจร คุณภาพ (PDCA) และดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จะเป็นรูปแบบที่สามารถช่วยให้การจัดการ แหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย ที่วางไว้

คำสำคัญ : แหล่งเรียนรู้, การจัดการแหล่งเรียนรู้, พระธาตุแดนใต้

Abstract

The purposes of this article included: 1) to study the historical and cultural learning resources; 2) to develop the knowledge and process of historical and cultural learning resources management of the pagodas in Southern Thailand; and 3) to propose a historical and cultural learning resources management model of the pagodas in Southern Thailand. It was a qualitative research by studying the documents, in-depth interviewing 17 key-informants and presenting through the descriptive research results. The study results were as follows. 1) The historical and cultural learning resources were the three pagodas in Southern Thailand including: Phra Borommathat Chaiya, Suratthani Province; Phra Borommathat Chedi Nakhon Si Thammarat, Nakhon Si Thammarat Province; and Phra Mahathat Wat Khian Bang Kaeo, Patthalung Province. The three pagodas are all the historical and cultural learning resources of the southern people. 2) For the development of the knowledge and process of historical and cultural learning resources management of the pagodas in Southern Thailand, all the 3 Southern pagodas have been learning resources for the community and society of the southern people that the knowledge has been developed and the process of historical and cultural learning resources management has led to a systematic management of database and local wisdom. 3) For the historical and cultural learning resources management model of the pagodas in Southern Thailand, there should be a management process based on the continuous Quality Cycle (PDCA). It will be a model that helps the management of historical and cultural learning resources achieve according to the targeted goals.

Keywords: Learning Resources, Learning Resource Management, Pagodas in Southern Thailand

บทนำ

แหล่งเรียนรู้ ถือเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารสารสนเทศและประสบการณ์ที่สนับสนุนส่งเสริมให้ผู้สนใจได้ใช้เป็นสถานที่แสวงหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ ศาสนสถานต่าง ๆ จัดเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เป็นการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคม และมนุษย์ในทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ การศึกษา วิถีชีวิต สังคม หรือวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี

การจัดการแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งการศึกษาตลอดชีวิตที่ประชาชนสามารถแสวงหาความรู้ต่างๆ ได้ด้วยตนเองตลอดเวลา ถือว่ามีความสำคัญและจำเป็นต่อท้องถิ่น เพราะช่วยส่งเสริมให้ชุมชนและสังคมมีแหล่งการเรียนรู้ที่หลากหลาย สามารถเรียนรู้ได้ตามอัธยาศัย และเป็นเครื่องมือสำคัญของบุคคลแห่งการเรียนรู้ ในการแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเอง แหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น ได้แก่ วัด ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬา สถานประกอบการ ครอบครัว ชุมชน องค์การภาครัฐและภาคเอกชน รวมถึงแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภาคใต้ เป็นดินแดนที่งดงามด้วยอารยธรรมทางพระพุทธศาสนา มีพระบรมธาตุเจดีย์และงานพุทธศิลป์ เป็นสัญลักษณ์แห่งพลังศรัทธาและอำนาจการเมืองการปกครอง เป็นศูนย์กลางชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการค้า การสัญจร และการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังเป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อและศรัทธา มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี พุทธศิลป์ วัฒนธรรม และพิธีกรรมที่เกิดจากความศรัทธาของผู้คน อันแสดงให้เห็นถึงคุณค่าและความสัมพันธ์ของพระธาตุสำคัญในภาคใต้ที่มีต่อชุมชนในฐานะสัญลักษณ์พลังศรัทธาของผู้คนในภาคใต้ ในงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะพระธาตุที่มีชื่อเสียงและมีความสำคัญต่อการจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้ ได้แก่ พระธาตุสำคัญที่ปรากฏในพื้นที่ 3 จังหวัดในภาคใต้ คือ พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช และพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

พระบรมธาตุไชยา เป็นเจดีย์ทรงปราสาท เรือนธาตุมีผังเป็นรูปกากบาท มีมุขทั้ง 4 ด้าน มีความสูงจากฐานถึงยอดประมาณ 24 เมตร ตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วสี่เหลี่ยม ขนาดวัดจากทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก ยาว 13 เมตร จากทิศเหนือถึงทิศใต้ ยาว 18 เมตร (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 : 76)

พระบรมธาตุไชยา ถือเป็นบรมธาตุเจดีย์รูปแบบศิลปะสมัยศรีวิชัยที่มีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 14-15 เป็นหลักฐานอันสำคัญที่ทำให้บันทึกโบราณคดีหลายท่าน รวมทั้งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เชื่อว่า

เมืองไชยาเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัย ตั้งอยู่ในวัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช หรือพระบรมธาตุนคร ถือเป็นปูชนียสถานสำคัญที่สุดของจังหวัดนครศรีธรรมราช ประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร ริมถนนราชดำเนินในตัวเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานเก่าเล่าว่า สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ.1300 แรกทีเดียวองค์พระบรมธาตุเป็นศิลปะสมัยศรีวิชัยแบบพระธาตุไชยา ครั้นต่อมาพระยาศรีธรรมมาโศกราช เจ้าผู้ครองเมืองนครได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อราวปี พ.ศ.1700 พร้อมทรงแปรงรูปทรงขององค์เจดีย์ใหม่เป็นแบบทรงลังกา ปัจจุบัน พระบรมธาตุนครสูง 38 วา 2 ศอก (77 เมตร) ฐานพระบรมธาตุเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสยาวด้านละ 13 วา 5 นิ้ว (26 เมตร 12 เซนติเมตรโดยประมาณ) มีรูปปั้นหัวช้างโผล่ออกมาจากฐานรวม 22 เชือก มีพระเจดีย์รายทรงลังกาองค์ขนาดย่อมเป็นเจดีย์ทิศเรียงรายอยู่โดยรอบ ยอดพระบรมธาตุนครจากฐานบัวคว่ำบัวหางยถึงยอดพระเจดีย์ ซึ่งสูง 24 เมตรนั้น หุ้มด้วยทองคำบริสุทธิ์ น้ำหนักทอง 64,000 บาท หรือประมาณ 216 กิโลกรัม (ปราโมทย์ ทศนาสุวรรณ, 2534 :50)

พระมหาธาตุวัดบางแก้ว หรือพระธาตุวัดเขียนบางแก้ว เป็นเจดีย์ก่ออิฐ ฐานแปดเหลี่ยม วัดโดยรอบยาว 16.50 เมตร สูงถึงยอด 22 เมตร รอบพระมหาธาตุบริเวณฐานมีซุ้มพระพุทธรูปโค้งมน 3 ซุ้ม ภายในมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิ เหนือซุ้มพระมีเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยม อิทธิพลศิลปะจีน ด้านทิศตะวันออกมีบันไดสู่ฐานทักษิณ เหนือบันไดทำเป็นซุ้มยอดอย่างจีน มุมบันไดทั้ง 2 ข้าง มีซุ้มโค้งแหลม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นนูนสูงปางสมาธิประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ฐานทักษิณและฐานรองรับองค์ระฆังเป็นรูปแปดเหลี่ยม เหนือฐานทักษิณมีเจดีย์ทิศตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่มุม องค์ระฆังเป็นแบบโอคว่ำ ถัดไปเป็นบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทั้งสี่มุมของบัลลังก์มีรูปกานปูนปั้นมุมละ 1 ตัว หมายถึงสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ทั้ง 4 (พระมหาพนธ์ ธมมนาโก ได้ให้ข้างขึ้นไว้เมื่อ พ.ศ.2504) ถัดไปเป็นเสาดาน ระหว่างเสามีพระพุทธรูปสาวกปูนปั้นนูนสูงประจำ 8 ทิศ ดังนี้ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2544 :133)

1. พระสารีบุตร	ประจำทิศใต้
2. พระโมคคัลลานเถระ	ประจำทิศเหนือ
3. พระอานนทเถระ	ประจำทิศตะวันตก
4. พระโกณฑัญญเถระ	ประจำทิศตะวันออก
5. พระควัมปติเถระ	ประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
6. พระอุบาลีเถระ	ประจำทิศตะวันตกเฉียงใต้
7. พระมหากัสสปเถระ	ประจำทิศตะวันออกเฉียงใต้
8. พระราหุลเถระ	ประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

จะเห็นได้ว่า พระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีวัฒนธรรมที่น่าสนใจโดยมีการสืบทอดส่งต่อสู่คนรุ่นหลังผ่านทางประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ มาเป็นเวลาช้านาน การจัดพื้นที่บริเวณพระธาตุทั้ง 3 เป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็นของท้องถิ่นอย่างยิ่ง

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญของพระธาตุสำคัญในภาคใต้ว่า ควรมีการศึกษาวิจัยและรวบรวมข้อมูลไว้อย่างเป็นระบบ เพราะที่ผ่านมาการศึกษาเรื่องพระธาตุอยู่ในวงจำกัด ไม่ได้ครอบคลุมถึงด้านการพัฒนาและการจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้ในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น อันจะนำไปสู่ความภาคภูมิใจในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพระธาตุแดนใต้ของประชาชนในภาคใต้และประชาชนทั่วไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
2. เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้
3. เพื่อเสนอรูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ขั้นตอนการศึกษาข้อมูล ได้แบ่งตามแหล่งข้อมูล ดังนี้
 - 1.1 ศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลจากตำรา หนังสือ เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุแดนใต้
 - 1.2 ศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุแดนใต้
2. ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ในขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์ความคิดเห็นจากท่านผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้เกี่ยวกับพระธาตุแดนใต้ ในพื้นที่ศึกษาจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดพัทลุง จำนวน 17 รูป/คน (พระภิกษุ 13 รูป / ขรราวาส 4 คน)

3. ขั้นตอนการประมวลผลและเรียบเรียง เป็นขั้นตอนสุดท้ายซึ่งเป็นการนำข้อมูลจากขั้นตอนต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น มาทำการวิเคราะห์ประมวลผล เรียบเรียง และสรุป เพื่อเขียนงานวิจัยให้ถูกต้องและตอบวัตถุประสงค์ที่ต้องการทราบต่อไป

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้” มีผลการศึกษาวิจัย ดังนี้

1. แหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สรุปผลได้ดังนี้

1.1 พระบรมธาตุไชยา เป็นพุทธเจดีย์แบบสมัยศรีวิชัย มีความเก่าแก่ สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในราว พ.ศ.1200 เศษ พระบรมธาตุไชยามีความสำคัญ ประการแรก คือ เป็นที่บรรจุพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ประการที่สอง ส่วนต่างๆ ของพระบรมธาตุ สร้างด้วยฝีมือช่างสมัยศรีวิชัย เป็นศิลปกรรมชั้นยอดเยี่ยมเป็นของเก่าที่มีอายุนับพันปี นักวิชาการสันนิษฐานว่า มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ในสมัยอาณาจักรศรีวิชัยเจริญรุ่งเรือง แต่ยังไม่ปรากฏประวัติการสร้างและผู้สร้างที่ชัดเจน ในส่วนของวัฒนธรรมต่างๆ มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน จัดเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

1.2 พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มีประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน ตำนานอธิบายถึงประวัติการก่อสร้างและผู้ก่อสร้างที่ใกล้เคียงกัน คือ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช เป็นผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์พร้อมกับสร้างเมืองนครศรีธรรมราช มีวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่แรกสร้างจนถึงปัจจุบัน

1.3 พระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว เป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่เก่าแก่คู่เมืองพัทลุง ในเชิงประวัติศาสตร์นั้น ก็ไม่สามารถยืนยันได้ชัดเจนว่าใครเป็นผู้สร้างพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว และสร้างขึ้นในสมัยใด ระหว่างพระนางเลียดขาวกับเจ้าพระยากรุงทอง มีวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษเช่นเดียวพระบรมธาตุไชยาและพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช

2. พัฒนาการความรู้ และกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ จากการศึกษาพบว่า ความรู้ เป็นผลที่ได้จากการเรียนรู้ของบุคคลแต่ละคน แล้วนำความรู้เหล่านั้นมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันจนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

กระบวนการเรียนรู้ เป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ ส่วนแหล่งเรียนรู้ เป็นสถานที่หรือเขตพื้นที่ที่รวมทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่

รอบตัวเราทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิตที่เสริมสร้างให้ผู้เรียนใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง จนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านปัญญา เจตคติ และทักษะไปในทางที่พัฒนาอย่างยั่งยืนที่สามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

การจัดการแหล่งเรียนรู้ เป็นกระบวนการดำเนินการอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การวางแผนการจัดการ การดำเนินการ การตรวจสอบการดำเนินการและการประเมินผลการดำเนินการ ซึ่งต้องให้การมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามหลักการและทฤษฎีของการบริหารจัดการและหลักการของการจัดการแหล่งเรียนรู้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของผู้สนใจใฝ่รู้เป็นสำคัญ

การพัฒนาศักยภาพและกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ ได้แก่ พระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช และพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและสังคมชาวภาคใต้ ที่มีองค์ความรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ถือเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพที่มีอยู่ในแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ เพื่อนำไปสู่การจัดการฐานข้อมูลและองค์ความรู้ภูมิปัญญา ต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ ง่ายและสะดวกในการศึกษาเรียนรู้ของผู้สนใจโดยทั่วไป

3. รูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ จากการศึกษา พบว่า รูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้ให้เกิดประสิทธิภาพมีอยู่อย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับผู้บริหารจัดการแหล่งเรียนรู้แต่ละที่จะเลือกนำเอารูปแบบที่เหมาะสมมาใช้ให้สอดคล้องกับแหล่งเรียนรู้ในแต่ละพื้นที่ สำหรับรูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การนำวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่มีความเหมาะสม เพราะเป็นกระบวนการจัดการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยการร่วมกันวางแผน การร่วมกันปฏิบัติตามแผน ร่วมกันตรวจสอบ และร่วมกันปรับปรุงแก้ไข แล้วเริ่มดำเนินการรอบใหม่หลังจากมีการปรับปรุงแก้ไขแล้ว มาบูรณาการในการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ โดยผู้วิจัยเชื่อว่า จะเป็นรูปแบบที่สามารถช่วยให้การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ สามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างแน่นอน

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง “การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้” มีผลการศึกษาศาสามารถอภิปรายผล ได้ดังนี้

1. แหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

1.1 พระบรมธาตุไชยา เป็นพุทธเจดีย์แบบสมัยศรีวิชัย สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในราว พ.ศ.1200 เป็นพระบรมธาตุที่บรรจุพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ถูกสร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างสมัยศรีวิชัยมีอายุนับพันปี สอดคล้องกับงานเขียนของสน บัวย้อย ที่อธิบายว่า พระบรมธาตุไชยา เป็นศิลปกรรมสมัยศรีวิชัยโดยแท้จริง ขนาดจากองค์พระวัดจากฐานที่อยู่ใต้ดินขึ้นไปจนถึงสุดยอดสูง 24 เมตร ความกว้างของฐานองค์พระด้านตะวันออกและด้านตะวันตกยาว 13 เมตร ฐานด้านเหนือและด้านใต้ยาว 18 เมตร รูปร่างพระธาตุเป็นรูปมณฑป มีความเก่าแก่ประมาณว่า สร้างในราวปี พ.ศ.1200 เศษ

1.2 พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช เป็นพระบรมธาตุเจดีย์คู่บ้านคู่เมือง นครศรีธรรมราช มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาคู่กับการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช จากตำนานและเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวถึงการสร้างเมืองนครศรีธรรมราช ก็ล้วนเกี่ยวข้องกับการสร้างพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช โดยอธิบายว่า ผู้สร้าง คือ พระเจ้าศรีธรรมโศกราช ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของประภัสสร ชูวิเชียร ที่ศึกษาเรื่อง พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับการวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ผลการศึกษาพบว่า สามารถคลี่คลายประเด็นปัญหาขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ออกเป็น 3 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ 1) องค์พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช ได้รับการสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในห้วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 18 โดยได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากเจดีย์ระดับ “มหาสถูป” ของลังกาในช่วงพุทธศตวรรษเดียวกันมาผสมผสานกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมศิลปะศรีวิชัยที่พบในภาคใต้ของประเทศไทย การใช้รูปแบบของเจดีย์ในศิลปะลังกาสอดคล้องกับศิลปะในท้องถิ่นเช่นนี้ ได้พบตัวอย่างอยู่ในศิลปะพุกามในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันด้วย ส่วนการซ่อมแซมองค์พระบรมธาตุเจดีย์และสิ่งก่อสร้างในอาณาบริเวณโดยรอบเชื่อว่าเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาเป็นส่วนใหญ่ 2) เจดีย์รายทรงปราสาท ที่ตั้งอยู่บริเวณนอกระเบียงคดด้านทิศตะวันออกของพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแบบจำลองของพระบรมธาตุเจดีย์องค์เดิมในศิลปะศรีวิชัย แท้จริงแล้วเป็นเจดีย์รายที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 และ 3) องค์พระบรมธาตุเจดีย์ตั้งแต่สมัยแรกสร้าง น่าจะมีฐานะเป็น “มหาสถูป” ที่ตั้งอยู่ภายนอกเมืองตามแบบของลังกา จนกระทั่งอยุธยาได้เข้ามามีบทบาทต่อเมืองนครศรีธรรมราชในพุทธศตวรรษที่ 19-20 จึงเปลี่ยนแปลงฐานะของพระบรมธาตุเจดีย์ให้เป็น “พระมหาธาตุ” ที่ตั้งอยู่ในใจกลางเมือง

1.3 พระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว เป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่เก่าแก่ มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมสำคัญของชาวจังหวัดพัทลุง เป็นพระธาตุคู่เมืองพัทลุงมาตั้งแต่แรกสร้างเมืองพัทลุง ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนของเยี่ยมยง สุรกิจบรรหาร ที่ได้กล่าวถึงเรื่องราวการสร้างพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้วไว้ว่า ศุภมัสสุ (จ.ศ.) 651 ศกกระษานักขัตตฤกษ์ จำเดิมแต่แรกตั้งเมืองพัทลุง ครั้งเมื่อตั้งพระวัดเขียน วัดสทัง และสะทิงพระ คณะสามปาแก้วอนุลอม เป็นหัวเมืองสทิงพระ อนึ่งเมืองพัทลุงเมื่อแรกแต่เดิมนั้น สทิงพระเป็น

เมืองกรุงพาราณสีและเจ้าพระยาสาทิงพระนั้นชื่อ เจ้าพระยากรุงสาทิง ตั้งแต่นั้นตราบเท่าพระพุทศักราชได้ 500 ปี อยู่ ณ บางแก้ว ครึ่งวันพลห้สบัติ เดือน 8 ขึ้น 5 ค่ำ กุนเอกศก จ.ศ. 361 ม.ศ.921 จึงเจ้าพระยากรุงทอง ณ สทิง ทำพระมหาธาตุ ณ สทิงบริบูรณ์พร้อมทั้ง 3 อาราม และก่อเป็นเขตพนทั้ง 3 อาราม

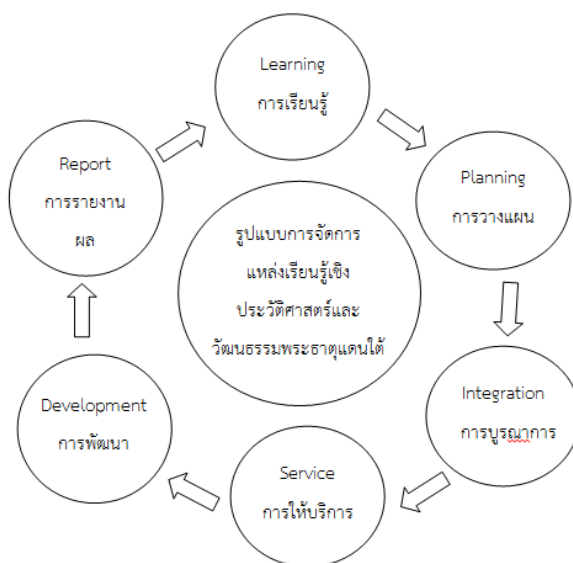
2. พัฒนาการความรู้ และกระบวนการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ พบว่า ความเชื่อของชุมชนในภาคใต้ที่มีต่อพระธาตุแดนใต้สามารถสรุปเป็น 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ความเชื่อด้านประวัติศาสตร์ 2) ความเชื่อด้านขนบธรรมเนียมประเพณี 3) ความเชื่อด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม 4) ความเชื่อด้านจิตใจ และ 5) ความเชื่อด้านบุคคลและวัตถุที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของตรีฏนารักษ์บางแหลม ที่ศึกษาเรื่อง ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับวัดมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช จากการศึกษาพบว่า แบ่งออกเป็น 3 ประเด็น คือ ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุ ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระบรมธาตุเจดีย์ ความเชื่อเกี่ยวกับหุ่มทองคำปัลลียอดพระบรมธาตุเจดีย์ ความเชื่อเกี่ยวกับพระบรมธาตุเจดีย์ไม่มีเงา ความเชื่อเกี่ยวกับตะปูสังฆวานอน ความเชื่อเกี่ยวกับกาสิ่เหล่า ความเชื่อเกี่ยวกับพระอรหันต์รักษาทิศ ความเชื่อเกี่ยวกับช้างรักษาพระบรมธาตุเจดีย์ ความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์เก็บอัฐิ ความเชื่อเกี่ยวกับรูปเคารพได้ พระปัญญา พระพวย พระแอต พระศรีอาริยมตไตรย พระนางเหมชาลาและพระทนต์กุมาร พระเจ้าศรีธรรมโศกราช พระบุญมาก ความเชื่อเกี่ยวกับวัตถุสถานอื่น ๆ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทบาทจำลอง ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีมหาโพธิ์ ความเชื่อเกี่ยวกับสถูปบรรจุอัฐิพระเจ้าตากสินมหาราช ส่วนประเพณีที่เกี่ยวกับวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า มี 3 ประเพณี คือ ประเพณีสวดด้าน ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ และประเพณีตักบาตรรูปเทียน แต่ละประเพณีมีวันเวลาที่ปฏิบัติ ประวัติความเป็นมา ความมุ่งหมาย ขั้นตอนการปฏิบัติ และคุณค่าของประเพณีอย่างเด่นชัด ความเชื่อและประเพณีเหล่านี้ให้คุณค่าทางด้านสังคมสัมพันธ์ตลอดจนคุณค่าด้านคุณธรรมต่างๆ

3. รูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ พบว่า รูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้ให้เกิดประสิทธิภาพมีอยู่อย่างหลากหลาย ขึ้นอยู่กับผู้บริหารจัดการแหล่งเรียนรู้แต่ละพื้นที่ที่จะเลือกนำเอารูปแบบที่เหมาะสมมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับแหล่งเรียนรู้ สำหรับรูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การนำวงจรคุณภาพของเดมมิง (PDCA) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่มีความเหมาะสม เพราะเป็นกระบวนการจัดการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยการร่วมกันวางแผน การร่วมกันปฏิบัติตามแผน ร่วมกันตรวจสอบ และร่วมกันปรับปรุงแก้ไข แล้วเริ่มดำเนินการรอบใหม่หลังจากมีการปรับปรุงแก้ไขแล้ว มาประยุกต์ใช้ใน

การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแคนดู่ทั้ง 3 องค์ สอดคล้องกับการศึกษาของวิไลวรรณ อยู่ทองจ้อย เรื่อง “การศึกษาหารูปแบบการจัดการคลังโบราณวัตถุทางโบราณคดีพิพิธภัณฑสถานการเรียนรู้แห่งชาติ กรุงเทพมหานคร” ผลการศึกษา พบว่าโบราณวัตถุมีปริมาณมากและหลากหลายประเภท โดยสามารถแบ่งออกได้ 7 ประเภท คือ 1) ประเภทเศษภาชนะดินเผา 2) ประเภทประกอบสถาปัตยกรรม 3) ประเภทประติมากรรม 4) ประเภทโลหะ 5) ประเภทกระดูกสัตว์ 6) ประเภทแก้ว 7) ประเภทอื่น ๆ เช่น เบ้าหลอมโลหะ ส่วนของปริมาณโบราณวัตถุมีประมาณ 56,070 ชิ้น ส่วนใหญ่เป็นโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผา ส่วนรูปแบบและแนวทางการจัดการที่เหมาะสมกับคลังโบราณวัตถุทางโบราณคดี พิพิธภัณฑสถานการเรียนรู้แห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ควรเป็นรูปแบบเพื่อการเรียนรู้และการอนุรักษ์ โดยการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) พื้นที่ส่วนการเรียนรู้เป็นส่วนของการจัดนิทรรศการ จัดแสดงโบราณวัตถุและจัดกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ 2) พื้นที่ส่วนของการอนุรักษ์ เป็นส่วนสำหรับทำการอนุรักษ์และให้ความรู้เรื่องของการอนุรักษ์โบราณวัตถุ 3) พื้นที่ส่วนคลังโบราณวัตถุ (คลังปิด) สำหรับเป็นพื้นที่หรือห้องในการจัดเก็บโบราณวัตถุ โดยรูปแบบและแนวทางการจัดการคลังโบราณวัตถุข้างต้นเป็นรูปแบบการจัดการที่อยู่บนพื้นฐานของความต้องการของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและสอดคล้องกับแนวนโยบาย เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชน พิพิธภัณฑสถานและโบราณวัตถุอย่างแท้จริง

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

องค์ความรู้จากการวิจัยเรื่อง “การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแคนดู่” สามารถสรุปเป็นโมเดล “LPISDR” ดังนี้

ภาพที่ 1 : โมเดล LPISDR

จากภาพข้างต้น ผู้วิจัยได้ตกผลึกเป็นองค์ความรู้ใหม่จากการทำวิจัย เรื่อง “การจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้” ซึ่งมีโมเดล “LPISDR” คือ รูปแบบการจัดการแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ ผู้วิจัยมีมุมมอง ดังนี้

1. Learning -การเรียนรู้ คือ การดำเนินการเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญเกี่ยวข้องกับพระธาตุแดนใต้ ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ประกอบด้วย 1) การเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพระธาตุแดนใต้ 2) เรียนรู้และเก็บรวบรวมข้อมูลที่จำเป็นเพื่อใช้ในแหล่งเรียนรู้ 3) การเรียนรู้เพื่อเตรียมความพร้อมด้านข้อมูลในการจัดการแหล่งเรียนรู้

2. Planning – การวางแผน เป็นการนำผลการเรียนรู้มาดำเนินการ ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ประกอบด้วย 1) วางแผนกำหนดแผนกลยุทธ์ในการจัดการแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 2) วางแผนกำหนดกิจกรรมในการสร้างความรู้ ความเข้าใจและความตระหนักให้กับ ผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจในการใช้แหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 3) วางแผนกำหนดเป้าหมายของความสำเร็จที่เกิดจากการจัดการแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้

3. Integration - การบูรณาการ เป็นการเชื่อมโยงความรู้ เพื่อให้การใช้แหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้เกิด ประโยชน์และสะดวกในการจัดการเรียนรู้ ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ประกอบด้วย 1) การบูรณาการระหว่างความรู้ กระบวนการ และการปฏิบัติ 2) การบูรณาการระหว่างองค์ความรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม 3) การบูรณาการเพื่อลดความซ้ำซ้อนของเนื้อหาต่าง ๆ 4) การบูรณาการให้เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างความคิดรวบยอดขององค์ความรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้อง

4. Service - การให้บริการ เป็นการอำนวยความสะดวกด้านแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ประกอบด้วย 1) การให้บริการด้านสื่อ อุปกรณ์ ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ เพื่อสนองความต้องการของผู้สนใจใฝ่รู้ 2) การให้บริการในการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ พระธาตุแดนใต้เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ 3) การให้บริการแก่ผู้สนใจในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 4) การประเมินผลการให้บริการของแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้

5. Development - การพัฒนา เพื่อส่งเสริมการจัดการแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ให้มีประสิทธิภาพ ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ประกอบด้วย 1) การพัฒนาแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ให้มีความพร้อมในด้านสื่อ อุปกรณ์ และ เทคโนโลยีที่ทันสมัย 2) การพัฒนา ปรับปรุง แหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ให้มีความทันสมัยและทันสมัยของการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน 3) การพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดูแลแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 4) การพัฒนาการให้บริการของแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้

6. Report - การรายงานผล เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการจัดการแหล่งเรียนรู้ เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการของผู้บริหารที่จะทำให้กระบวนการบริหารเกิดประโยชน์ และมีประสิทธิภาพสูงสุด การรายงานผล ผ่านวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ประกอบด้วย 1) การรายงานผลด้านการดำเนินการตามแผนกลยุทธ์ในการจัดการแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 2) การรายงานผลด้านการจัดการเรียนรู้ในแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 3) การรายงานผลด้านปัญหา อุปสรรคของการจัดการแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้ 4) การสรุปรายงานผลและให้ข้อเสนอแนะในการจัดการแหล่งเรียนรู้พระธาตุแดนใต้

หากทุกภาคส่วนได้มีการบริหารจัดการแหล่งเรียนรู้ผ่านการบูรณาการวงจรคุณภาพของเดมมิ่ง (PDCA) ผู้วิจัยคิดว่า จะเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการแหล่งเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพได้ และผู้วิจัยเชื่อว่า พระธาตุแดนใต้ทั้ง 3 องค์ ได้แก่ พระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช และพระมหาธาตุวัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง จะเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญในดินแดนภาคใต้อย่างยั่งยืนสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสุราษฎร์ธานี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- _____. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2544.
- ปราโมทย์ ทิศนาสุวรรณ. (2534). *จังหวัดของเรา 14 จังหวัดภาคใต้*. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.
- บัว สนสร้อย. (ม.ป.ป.). *นำทัศนาวจร วัดพระบรมธาตุไชยา สุราษฎร์ธานี*. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ประภัสสร ชูวิเชียร. (2547). *พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชกับการวิเคราะห์ด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เยี่ยมยง สุรกิจบรรหาร. (2505). *เล่าความเป็นเส้นทางเดินไปสู่กรุงสทิงพารณสีโบราณ : พระอโศกเตศวรโพธิสัตว์, พระโพธิสัตว์ผู้มองดูโลกด้วยความเมตตาจิต*. สงขลา: โรงพิมพ์วินิจการพิมพ์.